ٻولين جي سامراجيت: محڪوم قومن جي استحصال لاءِ ٻولين جو استعمال

THE AsiaNجو ايڊيٽر 10-09-2025 (Editor)

جيڪي سگهارا طبقا آهن اهي سندن ٻولي ٻين جي مٿان مسلط ڪن ٿا جنهن کي "ٻولين واري سامراجيت" چيو ويو آهي.
ٻوليءَ واري سامراجيت سماجي سامراجيت جي برابر آهي، جيڪا ٻوليءَ ذريعي سماجي ڍانچي تي اثرانداز ٿئي ٿي.
سگهارا طبقا پنهنجي ٻوليءَ ذريعي محڪوم طبقن تي اثرانداز ٿي ڪين سندن پنهنجي ثقافتي ڍانچي ۾ آٽي حڪمراني ڪن ٿا . ان کي ڪي ماهر ثقافتي سامراجيت به سڏين ٿا

نصير اعجاز

ٻولين جي رٿابندي هڪ اهڙو عمل آهي جنهن تحت ٻولين کي سڌاري معياري بنائڻ، انهن جو گرامر ۽ ڊڪشنريون تيار ڪرڻ جو ڪم ڪيو وڃي ٿو ته جيئن ڪنهن هڪ ٻولي ڳالهائيندڙ ڪميونٽيءَ يا برادريءَ جي ماڻهن کي لکڻ ۽ پڙهڻ ۾ سولائي ٿئي جيئن ٻولين جي ماهر اينار هوجن Einar Haugen سال 1959 ۾ ان جي تشريح ڪئي هئي جنهن ۾ سياسي پهلوءَ جو ڪو عمل دخل ڪونه هو . سندس چوڻ موجب اهي سرگرميون خالص ان مقصد سان هونديون آهن ته عام ماڻهن جي فائدي لاءِ ٻولين جي زير زبر، اُچارن، گرامر ۽ استعمال بابت رهنمائي ڪئي وڃي . پر انهيءَ جي اُبتڙ ڪُوپر (1989) Cooper ۽ پالسٽن (1983) Paulston توڙي ڪجهه ٻين ماهرن ان عمل کي لئنگئيج پاليسي سڏيندي سياست سان ڳنڍيو آهي . ٻولين بابت رٿابندي ڪِن رياستن يا سماجن پاران ٻولين کي استعمال ڪري ڪي مقصد حاصل ڪرڻ جو عمل آهي . انهن مقصدن پٺيان سياسي ۽ اقتدار وارا عنصر ڪارفرما هوندا آهن . ايئن چئي سگهجي ٿو ته ٻولين جي رٿابندي سياست ۽ گورننس سان لاڳاپيل هوندي آهي يا ايئن چئجي ته ٻولين جي رٿابندي سياسي مفادن تحت ڪئي ويندي آهي . ڪُوپر بهرحال ان ڳالهه سان سهمت آهي ته ٻولي يا ٻولين جي رٿابندي ماڻهن جي رَوَش ۽ مزاج تي اثرانداز ٿيڻ جي جاٽي واٽي ڪوشش آهي . هتي "اثرانداز ٿيڻ" جو مطلب اختيارن جو سڌو يا اڻسڌو استعمال آهي جنهن سان عوام کي پنهنجي ڪنٽرول ۾ آڻجي ٿو . جيڪي سگهارا طبقا آهن اهي سندن ٻولي ٻين جي مٿان مسلط ڪن ٿا جنهن کي "ٻولين واري سامراجيت" چيو ويو آهي . ٻولين جي هڪ ماهر فلپسن Phillipson ان سامراجيت کي هنن لفظن ۾ بيان ڪيو آهي : "ٻوليءَ واري سامراجيت سماجي سامراجيت جي برابر آهي، جيڪا ٻوليءَ ذريعي سماجي ڍانچي تي اثرانداز ٿئي ٿي".

ٻين لفظن ۾ ايئن چئجي ته سگهارا طبقا پنهنجي ٻوليءَ ذريعي محڪوم طبقن تي اثرانداز ٿي ڪين سندن پنهنجي ثقافتي ڍانچي ۾ آٽي حڪمراني ڪن ٿا. ان ڪي ڪي ماهر ثقافتي سامراجيت به سڏين ٿا.

ٻولين جي رٿابنديءَ واري ڪم ڪي ڪُوپر ۽ ٻين ماهرن حڪومتي سطح تي هنن ٽن حصن ۾ ورهايو آهي (1) ٻوليءَ جي حيثيت بابت رٿابندي Status Planning (2) حاصلات واري رٿابندي Acquisition Planning ۽ (3) سُڌاري واري رٿابندي Corpus Planning.

پهرين قسم جي رٿابندي حڪومت جي پاليسيءَ جو حصو هوندي آهي جنهن ۾ اقتداري طبقا پنهنجي سياسي مقصدن خاطر فيصلو ڪندا آهن ته رياست جي قومي يا سرڪاري ٻولي ڪهڙي هجڻ گهرجي ۽ پوءِ پنهنجي اختيارن جو استعمال ڪندي رياستي ادارن ذريعي انهيءَ ٻوليءَ کي عوام جي مٿان مڙهيندا آهن ۽ رائج ڪندا آهن. ٻئي نمبر تي اهي اقتداري طبقا يا حڪومت مقامي طور اڳ ۾ ئي ڳالهائجندڙ ٻولين کي رد ڪري تعليمي ادارن ۾ نئين ٻوليءَ کي تعليم جو ذريعو بنائيندا آهن ته جيئن سندن اختيار ڪيل ٻولي ڳالهائڻ وارن جو تعداد وڌي. ان مقصد حاصل ڪرڻ لاءِ ميڊيا کي به استعمال ڪيو ويندو آهي. اهو سڀ ڪجهه ڪرڻ لاءِ ان اقتداري ٻوليءَ جو معيار سڌارڻ لاءِ اُپاءَ ورتا ويندا آهن. ٽيون عمل سرڪاري ٻوليءَ جي سڌاري سان تعلق رکي ٿو جنهن ۾ انهيءَ جو گرامر سڌارڻ، جديد زماني مطابق نوان لفظ ناهڻ ۽ ڊڪشنريون تيار ڪرڻ به شامل آهي. ان حوالي سان آمريڪا جو مثال اهم آهي جتي ويهين صديءَ جي اوائل ۾ ڪيترين ئي رياستن خانگي اسڪولن ۽ گهرن ۾ جرمن ۽ ٻين پرڏيهي ٻولين جي پڙهائڻ ۽ ڳالهائڻ تي بندش وجهي ڇڏي هئي جنهن کي آمريڪا جي سپريم ڪورٽ 1923 ۾ ختم ڪيو.

اهي ته ٽيون رياستي سطح تي سرگرميون، پر ڪي ٻولين جا ماهر انفرادي طور به پنهنجي ٻولين تي ڪم ڪندا آهن ۽ پنهنجي ٻولي يا ٻولين جي سڌاري، نوان لفظ ناهڻ، ڊڪشنريون تيار ڪرڻ ۾ رُڌل رهندا آهن. رياستي سرپرستيءَ هيٺ نهندڙ ٻوليءَ واري پاليسي رياستي ادارن ذريعي لاڳو ڪئي ويندي آهي جنهن ۾ ڪاموراشاهي توڙي ٻين اقتداري طبقن جا مفاد شامل هوندا آهن. اهڙو رياستي عمل اڪثر گهڻ نسلي يا گهڻ قومي ملڪن ۾ اختيار ڪيو ويندو آهي جنهن ۾ مختلف ٻولين ۽ ڪلچرن کي پوئتي ڌڪي هڪ مخصوص طبقي جو هٿرادو قومي ڪلچر ۽ ٻولي مٿن مڙهي ويندي آهي جيئن يورپ جي اڳوڻين ڪالونين ۽ انگلينڊ ۾ انگريزي ۽ فرينچ ٻولين جو مثال اسان جي آڏو آهي. پر اهڙن معاملن ۾ رياست ۽ اقتداري طبقن کي مزاحمت پيش ايندي آهي جيئن اڳوڻي اوڀر پاڪستان (بنگلاديش) ۾ 1948 کان 1954 تائين ٻوليءَ واري تحريڪ هلائي وئي جڏهن بنگالي ٻوليءَ کي پوئتي ڌڪي اردو مڙهڻ جي ڪوشش ڪئي وئي.

اقتداري طبقن پاران پنهنجي ٻولي ٻين تي مڙهڻ جا مثال يورپ ۾ به ملن ٿا. مثال طور فرانس ۾ اقتداري طبقي جي مخصوص لهجي واري زبان Dialect کي معياري ٻولي ڪوني ٻين مٿان مڙهيو ويو ۽ فرينچ ٻوليءَ جي ٻين لهجن کي رد ڪيو ويو. انهن مان ڪيترائي لهجا مڪمل طور الڳ ٻوليءَ جهڙا هئا جن کي نه اسڪولن ۾ پڙهايو ويو ۽ نه ئي لٽريچر توڙي ميڊيا ذريعي همٿايو ويو.

انگلينڊ ۾ ڪوبه ٻوليءَ وارو ادارو ڪونه هو پر اوڀر مِڊلينڊ ۾ ڳالهائجندڙ لهجي کي معياري انگريزيءَ جو درجو ڏئي اڳتي آندو ويو. انهيءَ ٻوليءَ ۾ ڊڪشنريون تيار ڪيون ويون ۽ هر قسم جا اُپاءَ وٺي انهيءَ مخصوص انگريزي ٻوليءَ کي تعليمي ادارن، انتظامي ڪاتن، عدالتن، ريسرچ، ادب ۽ ميڊيا ۾ رائج ڪيو ويو. انهن اُپائن سان انگريزي ٻولي ايتري ته سگهاري ٿي وئي جو انگلينڊ، اسڪاٽلينڊ ۽ ويلز ۾ ٻيون ٻوليون پوئتي ڌڪجي ويون. ٻولين جو ماهر گِريلو Grillo (1989) لکي ٿو ته مخصوص انگريزي ٻولي مڙهڻ سان انگلينڊ جون ٻيون ٻوليون مري ويون ۽ اسڪاٽ گائلڪ ٻولي اسڪاٽلينڊ جي فقط ڪجهه حصن ۾ پساهه کڻي رهي آهي.

ٻولين جا ماهر چون ٿا ته اقتداري طبقن پاران رياستي ادارن ذريعي هڪ مخصوص ٻوليءَ کي قومي ٻولي پڌرو ڪري ان کي ترقي وٺرائڻ جو سواءِ انهيءَ جي ٻيو ڪوبه سبب ڪونهي ته اهي ٻين غيراقتداري قومن ۽ طبقن کي پوئتي ڌڪي هٽرادو قومي نظرئي کي هٿي وٺرائي پنهنجو اقتدار قائم رکڻ گهرن ٿا .

ڪنهن مخصوص ٻوليءَ کي مڙهڻ خلاف مزاحمت ڪندڙن کي ٻولين جا ماهر Proto-Elites سڏين ٿا . راسRoss ، شِلزShils ، ڪونرConner ، وليمسWilliams ، گليزر Glazer ۽ ڪي ٻيا اسڪالر چون ٿا ته سرڪاري طور مڙهيل ٻولين جا مخالف اصل ۾ ٿورائيءَ وارن انهن ماڻهن جي نمائندگي ڪن ٿا جيڪي هڪ ئي نسل سان واسطو رکن ٿا ۽ پريشر گروپن ذريعي ٻوليءَ نسل وارا سوال اُٿاري سياسي اقتدار ۾ حصيداري وٺڻ گهرن ٿا .

حقيقت ۾ ٻولي ڪنهن به قوم جي سُڃاڻپ هوندي آهي . پنهنجي قومي سڃاڻپ لاءِ ئي آئرلينڊ جي قومپرستن آئرش گائلڪ ٻوليءَ لاءِ هلچل هلائي هئي ۽ نتيجي ۾ آزاد آئرش رياست قائم ٿي . اهڙي طرح وري ڪئناڊا ۾ فرينچ ٻولي ڳالهائيندڙن پنهنجي ڌار سڃاڻپ لاءِ ٻوليءَ جي بنياد تي جاکوڙ ڪئي ۽ ويلز ۾ به اُتان جي ٻوليءَ ماڻهن جي پنهنجي سُڃاڻپ قائم رکڻ لاءِ ڪردار ادا ڪيو . بيلجم ۾ اُتان جي پيڙهيل طبقي پنهنجي ٻوليءَ لاءِ تحريڪ هلائي مٿن مڙهيل فرينچ ٻوليءَ مان جان ڇڏائي ۽ اسپين ۾ ڪئٽالوني ۽ باسڪ ٻولين خودمختياريءَ واري هلچل ۾ اهم ڪردار ادا ڪيو ۽ نتيجي ۾ ڪئٽالونيا ۾ 1978 کان وٺي ڪئٽالوني ٻوليءَ جو استعمال تمام گهڻو وڌي ويو . اڳوڻي سوويت يونين ۾ اسٽالن ”قومي ٻولين ۽ ڪلچر“ وارو نظريو ڏنو هو پر عملي طرح روسي ٻولي هر سطح تي حاوي هئي جنهن ڪري سينٽرل ايشيائي رياستن ۾، جيڪي ان وقت سوويت يونين جو حصو هيون، قومپرست تحريڪون هلايون ويون ته جيئن ٻين مقامي ٻولين کي حق ملن . انڊيا ۾ ڏاکڻي رياستن وارن 1965 ۾ هندي ٻوليءَ کي مٿن مڙهڻ ۽ سرڪاري ٻوليءَ جو درجو ڏيڻ خلاف مزاحمت ڪئي . دراوڙي ڪلچر رکندڙ انهن ڏکڻ انڊيا وارن پنهنجي ٻوليءَ ذريعي نه رڳو سندن سڃاڻپ قائم رکڻ تي گهري پر اُتان جي نوجوانن کي اهو به انديشو هو ته ڏکڻ جا ماڻهو هندستان جي اُتر وارن ماڻهن سان روزگار جي حوالي سان ڇٽاپيٽي نه ڪري سگهندا جو انهن جي ٻولي هندي آهي . تحريڪن جي نتيجي ۾ هندستان جي حڪومت انگريزي ۽ هنديءَ کي وفاقي ٻولين جو درجو ڏنو ۽ رياست جي ٻولي اسڪولن ۾ پڙهائڻ لازمي ڪئي وئي . وزير اعظم نهروءَ ٻين اقليتي برادرين کي به سندن ٻوليون سکڻ ۽ پڙهڻ جو به حق ڏنو هو .

جن هنڌن تي ٻولين جي حوالي سان ڪوبه سرچاءُ نٿو ڪيو وڃي، اُتي مختلف ٻوليون ڳالهائيندڙ آبادين وچ ۾ ڇڪتاڻ پيدا ٿئي ٿي . مثال طور سريلنڪا ۾ 1956 ۾ سنهالي حڪمران طبقي سنهالي ٻولي مڙهي زور زبردستيءَ وارين پاليسين ذريعي ملڪ کي هڪ ٻوليءَ واري رياست ناهڻ جي ڪوشش ڪئي جنهن تي تامل اقليتي آباديءَ مخالفت ڪئي ۽ تامل ٻوليءَ لاءِ قومي ٻوليءَ جي درجي جي گهُر ڪئي . سريلنڪا ۾ سنهالين ۽ تاملن ۾ ورهين جا ورهيه هلندڙ ويڙهه جو اصل بنياد اهو ئي هو .

ٻولين جي ماهرن موجب انهن مثالن مان سمجهي سگهجي ٿو تہ ٻولين جو اقتدار سان سڌو سنئون واسطو آهي . اقتداري طبقا هڪ ٻولي مڙهي مختلف قوميتن کي دٻائي هڪ قوم ۽ هڪ قومي رياست ناهڻ جي ڪوشش ڪندا آهن ۽ پنهنجي سڃاڻپ (ٻولي ۽ ڪلچر) ۽ سياسي اقتدار خطري ۾ ڏسي ڌرتيءَ ڌڻي مزاحمتي تحريڪون هلائي حق حاصل ڪندا آهن . اقتداري طبقا اهڙيون قومي تحريڪون هلائيندڙن کي رياست خلاف بغاوت ڪرڻ جي الزامن هيٺ ڇٽڻ جي ڪوشش ڪندا آهن .